

UDK 355.48 (497.5) "1943/1945"
949.75 "1943/1945"Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 14. veljače 2000.

Koliko je u Drugom svjetskom ratu bilo partizanskih divizija iz Hrvatske?

DAVOR MARIJAN

Ministarstvo obrane RH, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom radu autor na primjeru 9. dalmatinske divizije i njoj podređenih partizanskih brigada osporava do sada prevladavajuće stajalište o broju partizanskih divizija iz Drugog svjetskog rata s područja današnje Republike Hrvatske i upozorava na ustrojbeno neprihvatljiv način tretiranja tih postrojbi. Drži da brojka od 17 divizija ne odgovara istini kao i brojka od 14 dalmatinskih partizanskih brigada. Osporava dosadašnje stajalište o nacionalnoj i teritorijalnoj pripadnosti partizanske 3. udarne divizije, u literaturi redovno nazivanoj "crnogorskom" što je za njezin prvi sastav neutemeljeno. Također daje osvrt na teritorijalno-nacionalni udio hrvatskih građana u 1. i 2. proleter-skoj diviziji.

Vojni uspjesi partizanskih postrojbi postignuti 1942. godine tijekom pohoda proleterskih brigada¹ iz istočnih u zapadne krajeve Nezavisne Države Hrvatske naglasili su potrebu temeljitog preustroja vojno-teritorijalne organizacije partizanske vojske Josipa Broza Tita, odnosno Narodnoslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (NOP i DVJ), kako se ona službeno zvala, što je i učinjeno u kasnu jesen 1942. Grupiranjem snaga u veće vojno-organizacijske cjeline, divizije i korpuse (zborove), promjenjen je i dotadašnji naziv partizanske vojske iz NOP i DVJ u Narodnooslobodilačku vojsku i Partizanske odrede Jugoslavije (NOV i POJ).²

Terminologija nazivlja partizanskih združenih postrojba i njihovo operativno-taktičko određenje ne odgovara stvarnosti, odnosno terminologiji redovne vojske. To su redovito ignorirali povjesničari i publicisti ne samo u socijalističkoj Jugoslaviji nego i u današnjoj suvremenoj hrvatskoj historiografiji i pu-

¹ O tijeku pohoda i njegovim rezultatima: Mišo LEKOVIĆ, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942*, Beograd 1965.; Davor MARIJAN, *Borbe za Kupres 1942.*, Zagreb 1999.

² "Jugoslovenska narodna armija", *Vojna enciklopedija*, (dalje: VE) sv. 4, Beograd 1972., 137.-138.

blicistici.³ Dijelom je to posljedica svjesnog ignoriranja, a dijelom nepoznavanja vojne problematike. Partizanske brigade, divizije i korpusi do kraja 1944., kada su izvršena masovna novačenja, bile su postrojbe za stupanj nižeg ustrojbenog ranga od onog za što su nazivane. Tako se brojno stanje partizanske brigade kretalo u rasponu od bojne do ojačane bojne, divizije u rasponu od brigade do ojačane brigade, a korpusa do slabije divizije.⁴ Protivnik je s iznimkom vojno-četničkih postrojbi bila regularna vojska čije je ustrojbeno nazivlje odgovaralo njezinoj ustroju.⁵ Tek se od kasne jeseni 1944. partizanske postrojbe približavaju po svom brojnom sastavu postrojbama čije su ustrojbeno ime nosile. Naravno i tu postoje velike razlike, od područja do područja. Na primjeru divizija vidi se da su najbrojnije divizije iz Srbije jer su popunjene iz krajeva gdje je rat bio završen u kasnu jesen 1941. i gdje je postojao golem ljudski potencijal za novačenje. Divizije koje su tada ratovale na području NDH u načelu su bile ojačane poludivizije, njihov se broj kretao od 6 do 9 tisuća vojnika.

Djelo koje je dalo najcjelovitiji pregled postrojbi NOVJ i predstavlja osnovu za ulazak u ovu problematiku, izrađeno je relativno kasno u odnosu na završetak rata. Riječ je o monografiji skupine autora *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*.⁶ Monografija između ostalog daje tabličan pregled partizanskih odreda, brigada, divizija, operativnih zona, korpusa i teritorijalnih organa vojno-pozadinskih vlasti Jugoslavenske armije. Dio tih tabličnih pregleda poznat je iz *Vojne enciklopedije* no, držim ga netočnim,⁷ poglavito u odnosu prema partizanskom pokretu iz Hrvatske.

³ Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999.; *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Drugo i dopunjeno izdanje, Zagreb 1995.; Branko DUBRAVIĆA, *Vojska antifašističke Hrvatske (1941-1945)*, Zagreb 1996.

⁴ Prosječna jačina partizanske brigade tijekom 1942. i 1943. iznosila je oko 800, a u 1944. oko 950 boraca. Divizija je imala u prosjeku u isto vrijeme oko 3000, odnosno od 5000 do 6000 ljudi. "Brigade u NOR", VE, sv. 2, Beograd 1971., 28., "Divizije u NOR", *Isto*, 478. Kao odraz iskustava rata 1941.-1945., imala je Jugoslavenska narodna armija u svom sastavu poseban tip lakih pješadijskih brigada i divizija koje su zvane partizanskim i koje su bile broječno znatno slabije od "klasičnih" brigada i divizija.

⁵ Njemačka 718. pješadijska divizija imala je u vrijeme osnivanja prvih partizanskih divizija na hrani oko 7500 ljudi, odnosno oko 5150 u borbenom sastavu. Ne treba zaboraviti da se radilo o posadnoj diviziji koja je imala zadaću zaštite posjednutog područja pa je u skladu s tim bila upola manjeg brojnog stanja i osjetno slabije vatrene moći od redovne njemačke pješadijske divizije. Nasuprot njoj 369. legionarska pješadijska divizija imala je u isto vrijeme na hrani oko 10200 ljudi, odnosno oko 9470 u borbenom dijelu. Gorska dragovoljačka SS divizija *Prinz Eugen* imala je pak na hrani oko 21850 ljudi, od čega je oko 13950 bilo u borbenom sastavu. Antun MILETIĆ, "Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslavenskom ratištu u 1942. godini", *Vojnoistorijski glasnik* (dalje: VIG), 1974/1., 200. Jasno je da su partizanske divizije imale povoljniji odnos između borbenih i neborbenih dijelova postrojbi.

⁶ Nikola ANIĆ, Sekula JOKSIMOVIĆ, Mirko GUTIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Pregled razvoja oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta 1941-1945.*, Beograd 1982.

⁷ "Brigade u NOR", VE, sv. 2, Beograd 1971., 14.-28.; "Divizije u NOR", VE, sv. 2, 478.-480.

Po predloženom pregledu divizija za područje Hrvatske vidi se da je od 1942. pa do kraja rata s područja Hrvatske bilo 17 partizanskih divizija. To su Deveta, Devetnaesta, Dvadeseta i Dvadeset šesta dalmatinska, Dvanaesta, Dvadeset osma i Četrdeseta slavonska, Šesta i Trideset peta lička, Trideset treća i Trideset četvrta hrvatska, Sedma banijska, Osmo kordunaška, Trinaesta primorsko-goranska, Trideset druga zagorska, Četrdeset treća istarska i Prva hrvatska divizija Korpusa narodne obrane Jugoslavije.⁸

Postavlja se pitanje može li se Deveta dalmatinska divizija brojiti kao jedna divizija. Ta je divizija postrojena dva puta. Prvi put oko 11. veljače 1943. u Imotskom kao Deveta dalmatinska udarna divizija sastavljena od Treće udarne, Četvrte udarne i Pete udarne dalmatinske brigade,⁹ da bi točno dva mjeseca kasnije 12. travnja 1943. bila "privremeno rasformirana" kako kažu autori monografije.¹⁰ Nakon dokidanja Devete udarne divizije 12. travnja 1943. njezina je Treća brigada preustrojena, a Četvrta i Peta su dokinute. Ljudstvo je ušlo u sastav Prve i Druge dalmatinske udarne brigade i drugih postrojbi Treće udarne divizije.¹¹ Kao ostatak Devete udarne divizije Treća dalmatinska brigada je dokinuta 6. lipnja 1943. tijekom operacije "Schwarz",¹² a njezini su pripadnici ušli najvećim dijelom u Drugu dalmatinsku brigadu i druge postrojbe Druge i Prve proletherske divizije.¹³

Divizija je drugi put postrojena odnosno "obnovljena" 8. rujna 1943. kao Deveta dalmatinska narodnooslobodilačka divizija od Prve i Treće dalmatinske brigade, kojima je sredinom listopada pridodana Četvrta splitska brigada, a krajem siječnja 1944. i Trinaesta dalmatinska brigada. Divizija je jedina u NOVJ koja je dva puta postrojavana. Udarnom je proglašena 3. prosinca 1944. Obnovljena divizija popunjena je novim ljudstvom dok je broj pripadnika prve Devete divizije mogao biti samo simboličan i to u sastavu Prve dalmatinske brigade koja je krajem siječnja 1944. i formalno izišla iz sastava divizije u ko-

⁸ Potvrдно prihvaćeno u *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, str. 112.; B. DUBRAVICA, n. dj., 32.-39., 176.

⁹ Izvod iz pregleda brojnog stanja i naoružanja Devete dalmatinske divizije od 11. II. 1943. dostavljen VS NOV i POJ, *Zbornik dokumenata i podataka i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* (dalje: *Zbornik dokumenata*) tom V, knjiga 12. dokument br., 41. Uz 11. veljače kao nadnevak postrojavanja spominje se i 13. veljače. Usp. ANIĆ i dr., n.d., 788.; VE, sv. 2, Beograd 1971., 420.

¹⁰ ANIĆ i dr., n. dj., 788.

¹¹ Obrad EGIĆ, *Dva rođenja Devete dalmatinske divizije*, Zadar 1977., 83.

¹² Operacija "Schwarz" ime je velike njemačko-talijanske napadne operacije izvedene u vremenu od 15. svibnja do 15. lipnja 1943. na tromedi Hercegovine, Bosne i Crne Gore, protiv NOVJ i bosansko-hercegovačkih, odnosno crnogorskih vojno-četničkih postrojbi. U bivšoj jugoslavenskoj historiografiji operacija je poznatija kao "Peta neprijateljska ofanziva" ili "Bitka na Sutjesci". Do danas je najobjektivniji prikaz dao Petar TOMAC, *Peta neprijateljska ofanziva*, Beograd, 1953.

¹³ Mate ŠALOV, *Treća dalmatinska udarna brigada*, Split 1988., 149.-151. Navodno su u Prvu prolethersku brigadu tijekom operacije "Schwarz" ušla 292 borca iz Dalmacije uglavnom iz Treće dalmatinske brigade, što držim prevelikim brojem. *Dalmatinci u Prvoj proletherskoj brigadi*, Split 1982., 48, 759.

joj stvarno nije bila od sredine studenog 1944. Isti je slučaj i s Drugom dalmatinskom koja je tek prvih dana siječnja 1945. ušla u sastav divizije.¹⁴ Pažljiv čitalac uočiti će još jedan presedan vezan uz ovu Diviziju, ona je naime dva puta ponijela laskavi epitet "udarna", što je na razini divizija jedinstven slučaj u partizanskoj vojsci.

Načelu dodjele počasnog nazivlja postrojbama poklanjana je u NOVJ velika pažnja. Uz proleterske postrojbe koje su trebale biti na svom početku stranačka vojska kasnije je kao međustupanj do tog nazivlja od "običnih" partizanskih postrojbi uveden termin udarni, odnosno udarna. Naziv je dijelom davan nekim postrojbama nakon osnutka, dok su ga neke morale zaslužiti. Deveta divizija je pri osnutku dobila status udarne postrojbe što je s obzirom na sastav neiskusnog ljudstva i neučvršćenih postrojbi od kojeg je postrojena bilo neosnovano. Diviziju je tijekom borbenih djelovanja gurnuo u vrtlog kojemu nije bila dorasla. Nakon borbi s iskusnijim i bolje naoružanim protivničkim postrojbama u operaciji "Weiss",¹⁵ ona je dobila osjetljivu zadaću nošenja ranjenika, što ju je potpuno uništilo.¹⁶ Čak i površan pogled na prikaze ratnih putova partizanskih postrojbi u Vojnoj enciklopediji govori da je vremenu proglašavanja postrojbe udarnom ili što je bio znatno rjeđi slučaj proleterskom, poklanjana dostojna pažnja i da se preko toga nije prelazilo. Iznimka je naravno Deveta dalmatinska divizija za koju redakcija Vojne enciklopedije prešućuje da je osnovana kao udarna, što su učinili i autori monografije *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*.¹⁷

U rujnu 1943. obnovljen je samo redni broj postrojbe, da bi tek dodjelom počasnog naziva udarna 3. prosinca 1944. Divizija u potpunosti dobila ime koje je imala prigodom postrojavanja 11. veljače 1943. Kratko postojanje Divizije i njezinih brigada prvog sastava, kao i mala borbena vrijednost koju su imali nisu razlog za njihovo previđanje, pogotovu što je postrojba u cjelini predstavljala nepovratan ljudski gubitak.

Problematika Devete divizije povlači i pitanje koliko je iz Dalmacije bilo brigada: 14 kako tvrde autori monografije *NOVJ 1941-1945.* i Vojne enciklopedije ili 17? U popisu brigada koje je Vlado Strugar dao u knjizi *Rat i revolucija naroda Jugoslavije* uz 14 brigada s rednim brojevima nalazi se i Knin-

¹⁴ "Dalmatinske brigade", VE, sv. 2, Beograd 1971., 317.-320.; "Deveta divizija". *Isto*, 420.; ANIĆ i dr., n. dj., 788.-789.

¹⁵ Operacija "Weiss" ime je njemačko-talijansko-hrvatske napadne operacije izvedene u razdoblju od siječnja do ožujka 1943. razbijanja razbijanja većeg teritorijalnog područja koje je nadzirala NOVJ i poznatog pod imenom "Bihaćka republika". U bivšoj jugoslavenskoj historiografiji operacija je poznatija kao "Četvrta neprijateljska ofanziva". Osnovni podaci u "Četvrta neprijateljska ofanziva", VE, sv. 2., 274.-282.

¹⁶ Solidna i za taj tip literature neuobičajeno polemična povjesnica divizije *Dva rođenja Devete dalmatinske divizije*, O. Egića detaljno govori o toj tragičnoj epizodi hrvatske ratne povijesti.

¹⁷ VE, sv. 2., 420.; ANIĆ i dr., n. dj., 211, 788.; Isto kod M. ŠALOV, *Treća dalmatinska*, 62.; B. DUBRAVICA, n.dj., 113. Kod posljednjeg zasigurno nije riječ o prešućivanju.

ska brigada, kasnija Peta dalmatinska.¹⁸ Nije jasno zašto je general Strugar odustao od "uobičajenog" broja brigada i dodao Kninsku. No po istom je načelu to mogao učiniti i s Četvrtom splitskom i Trećom dalmatinskom drugog sastava. Pogotovo to vrijedi za Četvrtu splitsku koja po tvrdnjama autora njezine povjesnice pukovnika (brigadira) Šalova nije imala u svom sastavu ni jednog borca iz prethodne Četvrte dalmatinske biokovske brigade.¹⁹ Brigade su kao i nekadašnja matična Divizija na ratnom putu drugog sastava morale ponovno zaslužiti počasni naziv udarna.²⁰ Trećoj dalmatinskoj uspjelo je to nakon Drvarske operacije 6. srpnja 1944.²¹ Za Četvrtu dalmatinsku brigadu to nije jasno. Redakcija Vojne enciklopedije držala je da postrojba u oba slučaja nije proglašena udarnom. S obzirom na to da je Deveta dalmatinska divizija 3. prosinca 1944. proglašena udarnom, autor povjesnice Četvrte dalmatinske brigade prokomentirao je taj problem:

"Nije nađen dokument kojim su 4. splitska i 13. južnodalmatinska brigada proglašene za "Udarne", ali od ovog datuma u dokumentima Štaba 9. divizije ove brigade nose ovaj naslov. Vjerojatno je Glavni štab Hrvatske smatrao da je proglašenjem 9. divizije udarnom samim tim i njenim brigadama 4. i 13. dodijeljen naziv "Udarne", jer je 3. dalmatinskoj taj naziv bio dodijeljen poslije Drvarske operacije 6. srpnja 1944. Teško je naime pretpostaviti da bi cijeloj diviziji mogao biti dodijeljen naziv "Udarna" a da istovremeno taj naziv ima samo jedna njena brigada. Vjerojatno je to sve uzrokovalo da se i u Vojnoj enciklopediji u članku "Dalmatinske brigade" nigdje ne navodi za ove dvije brigade 4. i 13. da su dobile naziv "Udarne"."²²

Treća brigada prve Devete dalmatinske divizije nosila je redni broj pet koji je 11. listopada 1943. dodijeljen dotadašnjoj Kninskoj brigadi prilikom ulaska u sastav Devetnaeste dalmatinske divizije. Udarnom je proglašena 19. ožujka 1944.²³

No pitanje broja Devetih dalmatinskih divizija doslovno je "sitan problem" u usporedbi s Trećom udarnom divizijom. U spominjanoj monografiji *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije* i Vojnoj enciklopediji kao bližu teritorijalnu odrednicu ove divizije naći ćemo pridjev "crnogorska". Riječ je o pridjevu koji jednostavno ne stoji, i čije je prihvaćanje grubo nasrtanje na

¹⁸ Vlado STRUGAR, *Rat i revolucija naroda Jugoslavije*, Beograd 1962., 392.-394.

¹⁹ Mate ŠALOV, *Četvrta dalmatinska splitska brigada*, Split 1980., 16.

²⁰ Autori monografije *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije* kao vrijeme dobivanja naziva udarna drže nadnevak osnivanja brigada prvog sastava, što je s obzirom na postupak prema 9. dalmatinskoj diviziji nedosljedno. ANIĆ i dr., n. dj., 706., 708., 710.; U Vojnoj enciklopediji prešućeno je da su brigade osnovane kao udarne što im je "priznato", kada je u pitanju 3. i 5. dalmatinska brigada, tek za drugi put. VE, sv. 2, 317.-318.; Kao redakcija Vojne enciklopedije postupio je i B. DUBRAVICA, n. dj., 118.-119.

²¹ M. ŠALOV, *Treća dalmatinska*, 320, 328.; Dragutin GRGUREVIĆ, *U Zlopolju*, Treća dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada, Beograd 1971., 91. Autori nisu držali potrebnim komentirati da brigada ima drugi put u imenu počasni naziv udarna.

²² M. ŠALOV, *Četvrta dalmatinska*, 232.

²³ Dragutin GRGUREVIĆ, *Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija*, Zagreb 1964., 44.; VE, sv. 2, 318.

hrvatsku vojnu povijest. To je očito bio jedini način da Crna Gora dobije diviziju. Divizija je postrojena 9. studenog 1942., u Perduhovu Selu kraj Glamoča od Pete crnogorske, Desete hercegovačke i Prve dalmatinske brigade, kao Treća narodnooslobodilačka udarna divizija pod kojim će imenom ratovati do kraja rata, s prekidom od 13. lipnja do rujna 1943. kada je bila raspršena i nije postojala.²⁴ Od kraja 1943. njezin sastav su činile isključivo crnogorske brigade "zbog čega je često neformalno nazivana i Crnogorskom divizijom" piše general pukovnik Radovan Vukanović, jedan od njezinih ratnih zapovjednika i autor povjesnice, kao i to da, "Ona, pored 1. i 2. proleterske divizije, nije formirana na teritorijalno-nacionalnoj osnovi, za razliku od drugih divizija koje su nosile naziv prema pokrajini u kojoj su formirane".²⁵

Divizija je prigodom postrojavanja popunjena s oko 1000 boraca Trećeg partizanskog odreda Četvrte operativne zone Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, uglavnom Hrvata, tako da je ta Divizija od samog početka imala većinski sastav Hrvata iz Dalmacije. Prva dalmatinska brigada konstantno je bila brigada s apsolutnom hrvatskom većinom. Peta crnogorska u vrijeme osnutka Divizije naglo je promijenila nacionalnu strukturu ulaskom većeg broja boraca iz Dalmacije, pretežno Hrvata, kao i bosanskih Srba bivših partizana, pa četnika, te opet partizana iz Zijameta koji su ušli u sastav brigade kao 5. bataljun.²⁶ Deseta hercegovačka brigada je u jesen 1942. nakon ulaska u sastav Divizije također promijenila nacionalni sastav pa su dominantne Srbe po broju zamijenili Hrvati. Uz oko 500 boraca iz Dalmacije (bataljun "Jozo Jurčević"); u sastav Brigade ušli su Livanjski partizanski bataljun "Vojin Zirojević" i manji dijelovi Duvanjskog bataljuna "Mihovil Tomić".²⁷ Sredinom ožujka 1943. u dolini Neretve dokinut je njezin 4. bataljun "Jozo Jurčević", a njegovo je ljudstvo ušlo u sastav Devete dalmatinske udarne divizije, dok je dio ljudstva Prozorskog bataljuna vraćen na matično područje. Dolaskom ljudstva iz južne Hercegovine i ljudstva Bataljuna "Iskra" porastao je broj Srba što je nastavljeno i u travnju 1943. popunom iz Južnohercegovačkoga narodnooslobodilačkoga partizanskog odreda.²⁸ U operaciji "Schwarz" brigada je imala ujednačen odnos Hrvata, Srba i Muslimana što je bio tada jedinstven slučaj u partizan-

²⁴ ANIĆ i dr., n.dj., 784.

²⁵ Radovan VUKANOVIĆ, *Ratni put Treće divizije*, Beograd 1970., str. 10.

²⁶ Problematičan je broj dalmatinskih partizana koji su ušli u sastav Pete crnogorske brigade početkom studenog 1942. Po redakciji Vojne enciklopedije riječ je o oko 350 ljudi. "Proleterske brigade", VE, sv. 7, Beograd 1974., 375.; Držim relevantnijim podatak iz izvješća Stožera Četvrte operativne zone od 24. studenog 1942. političkom komesaru Glavnog stožera Hrvatske da je Peta crnogorska brigada popunjena s oko 500 ljudi. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, knjiga 4, dok. br. 105.; U popularno pisanoj povjesnici Brigade govori se o oko 450 novih boraca. Slobodan BRAJOVIĆ, *Kazivanje o tri ordena, Peta proleterska (crnogorska) narodnooslobodilačka udarna brigada*, Beograd 1968., 61.

²⁷ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, knjiga 4., dok. br. 105.; Mensur SEFEROVIĆ, *Istočno i zapadno od Neretve, Deseta hercegovačka narodnooslobodilačka udarna proleterska brigada*, Beograd 1981., 79.-80.

²⁸ "Proleterske brigade" VE, sv. 7, Beograd 1974., 379. Potvrdu za izdvajanje Bataljuna "Jozo Jurčević" u Devetu dalmatinsku udarnu diviziju do sada nisam uspio provjeriti.

skoj vojsci.²⁹ U Petoj crnogorskoj brigadi prije operacije "Schwarz" također je porastao broj Crnogoraca jer je sredinom svibnja popunjena ljudstvom Nikšićkog i Zetskog NOP odreda.³⁰ Tako je Divizija na samom kraju ratnog puta prvog sastava imala do tada najmanji broj Hrvata u svom sastavu.

U operaciji "Schwarz" Divizija je po popisu pukovnika (brigadira) Kučana imala gubitke od 822 Hrvata, 327 Srba, 245 Crnogoraca, 158 Muslimana, 2 Židova i 1 Slovenca. U teritorijalnom pogledu 868 poginulih bilo je iz Hrvatske, 444 iz Bosne i Hercegovine i 241 iz Crne Gore. Zanimljivo je nacionalna i teritorijalna zastupljenost ostalih.³¹ U ovaj broj nisu uračunani pripadnici Treće sandžačke brigade koja je desetak dana bila privremeno u sastavu Divizije. Brojke jasno govore da se Treća udarna divizija ne može tretirati kao crnogorska, već kao Prva i Druga proleterska divizija, bez teritorijalnog određenja, pogotovo što se drži da nacionalna struktura poginulih u načelu odgovara nacionalnoj strukturi postrojbe.³² Ako pristanemo na određenje "crnogorska" onda smo dužni naglasiti da su postojala dva sastava Treće udarne divizije, prvi bez teritorijalnog određenja, s hrvatskom većinom, i drugi crnogorski u teritorijalnom i nacionalnom pogledu. Pogotovo što je prvi sastav imao za sobom "teži" ratni put. No, za razliku od Devete dalmatinske udarne divizije ovo bi već bilo nasilno umnožavanje Divizije čije su brigade preživjele njezin nestanak 13. lipnja 1943. na Mratinju. Ovu diviziju Strugar je ispravno tretirao samo kao Treću udarnu za razliku od redakcije Vojne enciklopedije i autora monografije *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*.³³ Isto je napravio, zasigurno po automatizmu i B. Dubravica kada je konstatirao da se je Prvu dalmatinsku brigadu nalazila "u sastavu 3. udarne crnogorske divizije .. od 9. XI. 1942. do 8. IX. 1943.", što naravno nije točno.³⁴

Na osnovi navedenoga, a u svezi s partizanskim divizijama zaključci su sljedeći: na području Hrvatske i od hrvatskih građana osnovano je 18 divizija; jedna od njih, Trideset peta lička, nije dočekala kraj rata a druga, Deveta dalmatinska prvog sastava, postojala je vrlo kratko;³⁵ većina je divizija ratovala na području Nezavisne Države Hrvatske i te su divizije zadržale sastav hrvatskih građana;³⁶ nekoliko je divizija tijekom borbenih djelovanja otišlo na dulje

²⁹ Viktor KUČAN, *Sutjeska, dolina heroja*, Beograd-Tjentište 1978., 153.

³⁰ VE, sv. 7, 375.

³¹ V. KUČAN, n. dj., 39.-44., 123.-140., 153.-166., 199.-222.

³² Mirko GUTIĆ, "Prekranjanje istorije i istine", *Vojno-politički informator*, 9/1991., Beograd 1991., 31.

³³ V. STRUGAR, n. dj., 400.

³⁴ B. DUBRAVICA, n. dj., 116. Isto, Vojislav IVETIĆ, "Srbi u antifašističkoj borbi na područjima Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945. godine", *VIG* 1/1995, 156. Vrijedi napomenuti da se autori bave istom problematikom, ali su im pristupi i još više rezultati potpuno različiti.

³⁵ VE, sv. 2, 479.

³⁶ Osnovni podaci o ratnim putovima u VE, svezak 2, za 9., 12., 19., 20., 26., 40. i 43. diviziju; svezak 4., Beograd 1972., za 1. hrvatsku diviziju KNOJ-a; svezak 6, Beograd 1973., za 8. diviziju; svezak 8, Beograd 1974., za 7. diviziju, svezak 10, Beograd 1975., za 13., 32., 33., 34. i 35. diviziju.

vrijeme s područja Hrvatske te su postupno promijenile nacionalnu i teritorijalnu strukturu pripadnika (Šesta lička proleterska "Nikola Tesla" i Dvadeset osma slavonska udarna);³⁷ hrvatski građani bili su povremeno značajno zastupljeni u divizijama bez teritorijalno-nacionalne osnove (Prvoj i Drugoj proleterskoj i Trećoj udarnoj).³⁸

U I. proleterskoj su imali postotak od oko 20 posto do ljeta 1943. kada postotak raste zbog popune Prve proleterske brigade u Dalmaciji i posebno u jesen 1943. nakon dolaska Trinaeste proleterske brigade "Rade Končar" u sastav divizije.³⁹

U Drugoj proleterskoj diviziji od osnutka do ljeta 1943. udio Hrvata je oko 40 posto, koliko je i Srba da bi se kasnije znatno smanjio izlaskom Druge dalmatinske brigade iz njezinog sastava i ulaskom divizije u Drugi udarni korpus.⁴⁰

Treća udarna divizija prvog sastava (listopad 1942.-lipanj 1943.), imala je konstantno većinski hrvatski sastav.

Na kraju mislim da je problematika teritorijalne i nacionalne pripadnosti Narodnooslobodilačke i partizanske vojske Jugoslavije tretirana u skladu s cjelovitim pogledom na njezinu povijest, nekritički i nestručno. Kada je u pitanju hrvatska vojna povijest dalmatinske partizanske postrojbe nisu jedina sporna stranica za koju je "zakinuta" hrvatska vojna povijest, tu su i postrojbe kao što su Prva jugoslavenska brigada i Druga tenkovska brigada kao svojevrsni nastavak ratnog puta tragične 369. pojačane pješačke pukovnije i Lakog prevoznog zdruga Hrvatske legije, a da ne govorimo o "muslimanskim" postrojbama za koje u ovom radu nema mjesta i koje su samo mali segment u neistraženoj povijesti Nezavisne Države Hrvatske.

³⁷ VE, sv. 2, za 28. diviziju i svezak 9, Beograd 1975., za 6. diviziju.

³⁸ Najuvjerljiviji pokazatelj je navedena knjiga Viktora Kučana. Ne mogu se složiti s B. Dubravicom o simboličnoj važnosti proleterskih postrojbi shvaćenih kao izraz "širejugoslavenskih snaga". Proleterske postrojbe su odraz klasnog shvaćanja vrhovništva Komunističke partije Jugoslavije i na tome su ustrojavane, a ne na nacionalnom ili teritorijalnom pogledu. Tijekom rata te su postrojbe bile partizanska elita koja je iznijela teret rata i koja se nalazila u većini ključnih događaja, pa njihova važnost nikako ne može biti simbolična. Usp. B. DUBRAVICA, n. dj., 1.

³⁹ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, knjiga 4., dok. br. 105.; *Dalmatinci u Prvoj proleterskoj brigadi*, 755.-755.; V. KUČAN, n. dj., 39.-44., 47.-64., 85.-96., 169.-178.; *Pred ulazak u Diviziju 13. proleterska brigada imala je 86 posto Hrvata u svom sastavu*. Todor RADOŠEVIĆ, *Trinaesta proleterska brigada "Rade Končar"*, Beograd 1984., 167.

⁴⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945.*, knjiga 4., dok. br. 105.; V. KUČAN, n. dj., 39.-44., 67.-82., 99.-120., 241.-270.; Jovo VUKOVIĆ, *Druga proleterska divizija*, Beograd 1972.

SUMMARY

HOW MANY PARTISAN DIVISIONS WERE THERE FROM CROATIA IN THE WWII?

The common standpoint that during the WWII there were 17 Partisan divisions from the territory of today's Republic of Croatia the author disputes and holds that the 9th Dalmatian division cannot be counted as one but two divisions. The problem of counting the divisions increases the amount of Dalmatian brigades from 14 to 17. A further problem is the 3rd Assault Division that had been "remembered" in the historiography of the ex-Yugoslavia as Montenegrin, even though it had never been officially called so. The first formation of the Division, from the establishment in November 1942 to the split-up in June, 1943 at Sutjeska, consisted of a Croatian majority. Only the second formation of the Division could be held Montenegrin. This was of course not sufficient for the broadening of the national or the territorial definition for the military path of the 3rd Assault Division of the first formation. The remaining two Partisan infantry divisions, the 1st and the 2nd Proletarian, which did not have a national-territorial definition, had in particular periods of its existence a percentage of Croats that varied between 20 to 50 percent, mostly in 1943. The final conclusion is that on the territory of the Republic of Croatia there were 18 divisions, of which 16 survived until the end of the war, while one existed only for a short period of time, and another one was abolished just before the end of the war. Apart from two divisions, the others were fighting on the territory of the Independent State of Croatia (NDH) so that they kept a constant majority of Croatian citizens. Two divisions had been outside Croatia, so that they changed their national and territorial composition.